

Anna Dziergawka

Wtórna wiktyimizacja ofiar przestępstw seksualnych – aspekty normatywne i praktyczne

*Secondary victimisation of victims of sexual offences –
regulatory and practical aspects*

Abstract

The article deals with secondary victimisation of victims of sexual offences. It considers the term, aetiology and possible forms of preventing secondary victimisation through regulatory efforts and practice of the law enforcement and judicial authorities. The chief objective of the paper is the search for comprehensive solutions which will really help the victims of sexual offences and prevent their secondary victimisation and revictimisation. The author of the paper points out that legal and social awareness in the perception of victims and their objectifying treatment must change.

Keywords: *sexual offences, victimology, secondary victimisation, revictimisation, rape culture*

Streszczenie

Przedmiotem artykułu jest zjawisko wtórnej wiktyimizacji ofiar przestępstw seksualnych. Podjęte rozważania dotyczą pojęcia, etiologii, a także możliwych form zapobiegania wtórnej wiktyimizacji za pomocą środków normatywnych oraz praktyki organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości. Głównym celem publikacji staje się poszukiwanie kompleksowych rozwiązań, które będą realną pomocą dla ofiar przestępstw seksualnych i zapobiegną wtórnej wiktyimizacji oraz rewiktyimizacji. Autorka wskazuje na potrzebę zmiany świadomości prawnej i społecznej w postrzeganiu ofiary oraz jej podmiotowego traktowania.

Słowa kluczowe: *przestępstwa seksualne, wiktyimologia, wtórna wiktyimizacja, rewiktyimizacja, kultura gwałtu*

Dr Anna Dziergawka, sędzia Sądu Najwyższego, Polska, ORCID: 0000-0002-5084-088X, e-mail: aniadzierga@wp.pl

Data zgłoszenia tekstu przez autora: 5.07.2023 r.; data zaakceptowania do publikacji: 29.02.2024 r.

1. Wprowadzenie

Temat wtórnej wiktyimizacji ofiar przemocy seksualnej, zdaniem autorki, nadal nie jest w obszerny sposób poruszany w literaturze przedmiotu. Zainteresowania ustawodawcy, organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości, środowiska medycznego i psychologicznego, jak również społeczeństwa i środków masowego przekazu koncentrują się wokół przestępczości seksualnej, pomijając problem wtórnej wiktyimizacji. Istnieją statystyki zgwałceń i ich sprawców, jednak nie ma statystyk zjawiska wtórnej wiktyimizacji ofiar¹. Nie można znaleźć żadnych danych ani ankiet dotyczących liczby ofiar i sposobów ich pierwotnej lub wtórnej wiktyimizacji. Można za Nikolą Tkacz stwierdzić, że zagadnienie to wydaje się „niejako bagatelizowane” i wciąż wymaga głębszej analizy². Mimo że sytuacja prawna ulega pozytywnym zmianom, zaś przepisy oraz procedury przyczyniają się do zmniejszenia skali wtórnej wiktyimizacji, to jednak cały czas spotykamy się w praktyce wymiaru sprawiedliwości oraz w reakcji społecznej i medialnej z brakiem zapewnienia ofierze przestępstw seksualnych wystarczającej ochrony i pomocy.

Przedmiotem artykułu jest zjawisko wtórnej wiktyimizacji ofiar przestępstw seksualnych. Podjęte rozważania dotyczą pojęcia, etiologii, a także możliwych form zapobiegania wtórnej wiktyimizacji za pomocą środków normatywnych oraz praktyki organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości. Głównym celem publikacji staje się poszukiwanie kompleksowych rozwiązań, które będą realną pomocą dla ofiar przestępstw seksualnych i zapobiegną wtórnej wiktyimizacji oraz rewiktyimizacji. Zamierzeniem autorki jest zwrócenie uwagi na konieczność zmiany świadomości społeczeństwa, w którym cały czas istnieją negatywne stereotypy i stygmatyzacja ofiar przestępstw seksualnych. Dopiero ewolucja sposobu myślenia i podejmowanych działań doprowadzić może do korzystnych zmian w sferze prawnej i społecznej. Nadszedł czas, aby kulturę gwałtu zmienić w kulturę pełnej autonomii, wolności od przymusu oraz podmiotowości ofiary.

2. Zjawisko wtórnej wiktyimizacji

Przed przejściem do zjawiska wtórnej wiktyimizacji trzeba zacząć od pojęcia z zakresu nauki o ofiarach, czyli wiktyimologii. Z literatury przedmiotu dowiemy się, że obszarem zainteresowania tej nauki są: z jednej strony diagnoza i interpretacja określonych sytuacji, z drugiej zaś zapobieganie sytuacjom niepożądanym i przedstawianie propozycji tych właściwych³. Szczególnym rodzajem wiktyimologii staje się wiktyimologia kryminalna, która zajmuje się ofiarami pokrzywdzonymi

¹ Np. dane: <http://statystyka.policja.pl/st/przestepstwa-ogolem/przestepstwa-kryminalne/zgwalcenie/122295,Zgwalcenie.html> (dostęp: 5.04.2023 r.).

² Por. N. Tkacz, *Zjawisko wiktyimizacji wtórnej w kontekście ofiar przestępstw seksualnych ze szczególnym uwzględnieniem przestępstwa zgwałcenia*, „Probacja” 2020/2, s. 118.

³ Por. B. Hołyst, *Wiktyimologia*, Warszawa 2006, s. 37–39.

przestępstwem i traktuje o „wiktyimizacji i ofiarach w kontekście funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości”⁴.

Jak zauważa Monika Nazaruk⁵, od „wiktyimologii” należy odróżnić pojęcie „wiktyimizacji”, którym nazywa się zjawisko określane jako „doznanie krzywd i szkód w wyniku jakiegoś zdarzenia o charakterze krzywdzącym”⁶. Wiktyimizacja może być pierwotna, czyli będąca efektem bezpośredniego skrzywdzenia na skutek przestępstwa, oraz wtórna, która może zaistnieć na skutek kontaktu pokrzywdzonego z instytucjami państwowymi (organami ścigania oraz wymiaru sprawiedliwości), ale też reakcji bliższego i dalszego otoczenia⁷. Słusznie wskazuje Ewa Bieńkowska, że pokrzywdzonym wiktyimizacją wtórną może być ofiara wyłącznie tych przestępstw, które zostały ujawnione i stały się przedmiotem postępowań karnych⁸. Wiktyimizację wtórną należy odróżnić od wiktyimizacji powtórnej, która dotyczy ofiary takiego samego przestępstwa po raz drugi, oraz wiktyimizacji wielokrotnej, która zachodzi w przypadku wielokrotnego bycia ofiarą takiego samego przestępstwa⁹. Znaczącym wycinkiem zjawiska powtórnej wiktyimizacji staje się rewiktyimizacja ofiar przestępstw seksualnych. Pojęcie „rewiktyimizacji” w ujęciu szerokim obejmuje każdą z konsekwencji wykorzystania seksualnego, co rozumiane jest jako powtarzanie elementów doznanego urazu¹⁰. Zawężenie definicji rewiktyimizacji prowadzi do ograniczenia konsekwencji do tych polegających na doświadczeniu różnego typu zdarzeń o charakterze przemocy, urazów czy krzywd¹¹. Autorka posługuje się tym terminem w najwęższym ujęciu, mając na uwadze wystąpienie doświadczenia przemocy seksualnej w dzieciństwie oraz co najmniej jednego kolejnego doświadczenia przemocy seksualnej jeszcze w dzieciństwie lub na dalszych etapach życia¹².

Jest to zatem stale powracający element¹³. Jak wskazują badania, osoby gwałcone i molestowane w dzieciństwie są kilkakrotnie częściej gwałcone i napastowane w życiu dorosłym niż osoby bez takich wcześniejszych doświadczeń¹⁴. Nie sposób pominąć zjawiska „przymusu powtarzania” traumy, które polega na nieświadomym dążeniu do powtarzania przez jednostkę urazowych doświadczeń na kolejnych etapach życia. Zdaniem Zygmunta Freuda nieświadomym celem powtarzania traumy jest chęć

⁴ Por. E. Bieńkowska, *Wiktyimologia – zarys wykładu*, Warszawa 2000, s. 47.

⁵ Por. M. Nazaruk, *Zjawisko wtórnej wiktyimizacji pokrzywdzonych przestępstwem zgwałcenia – wybrane zagadnienia*, „Zeszyty Programu Top 15” 2016/8, s. 179.

⁶ Por. M. Kuć, *Wiktyimologia*, Warszawa 2010, s. 15.

⁷ Por. M. Nazaruk, *Zjawisko...*, s. 179–180.

⁸ Por. E. Bieńkowska, *Zjawisko wiktyimizacji wtórnej. Pojęcie, przyczyny, przeciwdziałanie (na przykładzie niektórych polskich regulacji karnych)*, „Archiwum Kryminalne” 2007–2008/29–30, s. 67.

⁹ E. Bieńkowska, *Zjawisko...*, s. 98.

¹⁰ Por. A. Izbebska, *Rewiktyimizacja. Powtarzanie się przemocy seksualnej w życiu osób z doświadczeniem wykorzystania seksualnego w dzieciństwie*, Poznań 2021, s. 9.

¹¹ A. Izbebska, *Rewiktyimizacja. Powtarzanie...*, s. 9–10.

¹² Podobnie: A. Izbebska, *Rewiktyimizacja. Powtarzanie...*, s. 10.

¹³ Szerzej: B.A. van der Kolk, *Przymus Powtarzania Traumatyzacji – reaktywacja, rewiktyimizacja i masochizm*, „Psychiatric Clinics of North America” 1989/12(2), http://stronyocalenia.pl/attachments/article/93/Kolk_PrzymusPowtarzaniaTraumy.pdf (dostęp: 15.03.2023 r.).

¹⁴ B.A. van der Kolk, *Przymus...*; A. Izbebska, *Rewiktyimizacja w życiu polskich kobiet z doświadczeniem wykorzystania seksualnego w dzieciństwie*, „Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka” 2016/15(2), s. 24.

uzyskania nad nią władzy, jednak doświadczenie kliniczne dowodzi, że to nie zdarza się prawie nigdy; przeciwnie – reaktywacje przynoszą nowe nakładające się cierpienia zarówno samym ofiarom, jak i osobom z ich otoczenia¹⁵. Wykorzystywane dziewczynki i kobiety będą pozwalały na ranienie siebie i swoich dzieci, natomiast maltretowani chłopcy, a potem mężczyźni, będą krzywdzić inne osoby¹⁶. Rewiktyimizacja wiąże się zatem z wczesnymi doświadczeniami traumatycznymi, mającymi wpływ na postrzeganie świata i sposób życia, w którym w dalszym ciągu jest stosowana przemoc i powtarzana wiktyimizacja ofiary lub innych osób.

Skutki związane z popełnieniem przestępstwa mogą dotyczyć nie tylko wiktyimizacji pierwotnej, która obok obrażeń fizycznych powoduje przede wszystkim długotrwałe konsekwencje psychiczne w postaci zespołu zaburzeń stresu pourazowego (ang. *post-traumatic stress disorder* – PTSD)¹⁷, ale także, jak zauważono wcześniej, może wywołać dodatkowe następstwa w postaci wiktyimizacji wtórnej¹⁸. Wiktyimizacja wtórna przyczynia się do następczego pokrzywdzenia ofiary w wyniku „reakcji społecznej”¹⁹. Renata Szczepanik wskazuje, że reakcja ta może mieć dwa źródła. Po pierwsze może pochodzić z najbliższego otoczenia i jest związana z nieadekwatnym zachowaniem wobec osoby pokrzywdzonej. Jest to źródło niesformalizowane i reakcja ta może polegać np. na plotkach w miejscu pracy, wścibstwie sąsiadów, negatywnych komentarzach na temat ofiary itp. Drugie źródło wiktyimizacji wtórnej stanowią określone procedury, a także zachowanie przedstawicieli służb społecznych oraz instytucji prawnych²⁰.

Doświadczenie wtórnej wiktyimizacji jest dla ofiary bardziej bolesne i osłabiające niż doświadczenie przestępstwa. Jak zauważa Maciej Bobrowicz, jest to związane z czynnikami natury psychologicznej, takimi jak poczucie zagrożenia, alienacji społecznej, nieuzasadnionej krzywdy, presji bliskiego otoczenia (rodzina, grupa zawodowa, rówieśnicza) oraz dalszego (media, wymiar sprawiedliwości, organy porządkowe, społeczeństwo lokalne)²¹. Ofiara przestępstwa często zamiast doświadczyć zrozumienia i wsparcia, spotyka się z kwestionowaniem prawdziwości jej słów.

Wiktyimizacja wtórna jest bardzo niebezpiecznym zjawiskiem, zaś organy ścigania i wymiar sprawiedliwości, których zadanie polega na zadbaniu o prawa pokrzywdzonych i wymierzenie sankcji, mogą w efekcie skrzywdzić ofiarę. Następstwa

¹⁵ Za: B.A. van der Kolk, *Przymus...*

¹⁶ B.A. van der Kolk, *Przymus...*

¹⁷ Zob. J. Warylewski, *Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności*, [w:] *Kodeks karny. Część szczególna*, t. 1, *Komentarz do art. 117–221*, red. A. Wąsek, R. Zawłocki, Warszawa 2010, s. 783, za: A. Chodorowska, *Zapobieganie powtórnej wiktyimizacji ofiar przestępstwa zgwałcenia: wybrane aspekty proceduralne*, „*Studia Prawnoustrojowe*” 2012/15, s. 64.

¹⁸ Por. E. Bienkowska, *Wiktymologia*, Warszawa 2018, s. 73.

¹⁹ Por. N. Tkacz, *Zjawisko...*, s. 120.

²⁰ R. Szczepanik, *Doświadczenie wtórnej wiktyimizacji przez kobiety-ofiary przemocy w rodzinie*, [w:] *Andragogiczny wymiar wydarzeń osobistych i globalnych w badaniach biograficznych*, red. O. Czerniawska, Łódź 2011, s. 269, za: N. Tkacz, *Zjawisko...*, s. 120.

²¹ Por. M. Bobrowicz, *Wiktyimizacja wtórna*, [w:] *Wiktyimizacja wtórna. Geneza, istota i rola w przekształcaniu polityki traktowania ofiar przestępstw*, cz. 1, red. L. Mazowiecka, LEX/el. 2012.

w postaci wtórnej wiktyimizacji będą wypadkową interakcji między cechami, typem i formą reakcji społecznej, ale także ich subiektywnym odbiorem przez ofiarę²². Osoby będące ofiarami przestępstwa poszukują pomocy w instytucjach takich jak: Policja, prokuratura, sąd, służba kuratorska, poradnia pedagogiczno-psychologiczna, pomoc społeczna, jednostki samorządu terytorialnego²³. Niestety reakcja przedstawicieli wymienionych instytucji okazuje się często niewłaściwa i staje się źródłem wtórnej wiktyimizacji, czyli skrzywdzenia ofiary, które to zjawisko potęguje rozmiar negatywnych konsekwencji przestępstwa. Może to wynikać ze złego postrzegania i traktowania ofiary, z braku poszanowania prawa do prywatności, z przesłuchania przez funkcjonariusza płci męskiej, z obwiniania ofiary, z sugerowania pokrzywdzonemu odstąpienia od zawiadomienia, z braku pouczenia o prawach i obowiązkach oraz braku współpracy z lekarzem i psychologiem.

W przypadku kiedy ofiara nie otrzymuje pomocy od otoczenia, zaczyna wierzyć, że to otoczenie ma rację, zaczyna być wobec siebie bardzo krytyczna i zaczyna winić siebie. Taka osoba nie wierzy w możliwość otrzymania pomocy i przyjmuje tożsamość ofiary. Będzie godzić się na stosowanie przemocy seksualnej wobec niej, a także jej małoletnich dzieci, z powodu przymusowego odtwarzania traumy, poczucia bezsilności i nieotrzymania niezbędnej pomocy²⁴.

3. Wtórna wiktyimizacja ofiar przestępstw seksualnych

Szczególnie narażone na doświadczenie wtórnej wiktyimizacji są ofiary przestępstw seksualnych. Jak zauważa N. Tkacz, na ten fakt składają się dwie istotne okoliczności. Po pierwsze chodzi tu o specyficzny charakter dobra chronionego, jakim jest wolność seksualna, po wtóre wynika to ze zjawiska „kultury gwałtu” i jego negatywnego wpływu na postrzeganie ofiar przestępstw seksualnych²⁵.

Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności zostały uregulowane w rozdziale XXV Kodeksu karnego²⁶. Obejmują one czyny związane ze sferą seksualności człowieka²⁷. Charakterem zbliżone są do przestępstw przeciwko wolności, w tym przypadku zagrożonej różnymi formami przymusu. Są to takie formy zachowań, które atakują wolność życia seksualnego poprzez łamanie oporu ofiary albo w których ofiara z uwagi na specyficzne znamiona sytuacyjne nie ma w ogóle możliwości samostanowienia seksualnego bądź możliwość ta jest istotnie ograniczona. Powszechnym i najbardziej ogólnym kryterium wyróżnienia przestępstw seksualnych

²² Por. M. Szymańska-Pytleńska, A. Chodecka, *Zagrożenia wtórną wiktyimizacją dziecka – ofiary wykorzystywania seksualnego związane z badaniami sądowymi*, „Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka” 2014/13(1), s. 73.

²³ Por. P. Antoniak, *Reakcja pracowników instytucji*, [w:] *Wiktyimizacja wtórna. Geneza, istota i rola w przekształcaniu polityki traktowania ofiar przestępstw*, cz. 1, red. L. Mazowiecka, LEX/el. 2012.

²⁴ Szerzej: B.A. van der Kolk, *Przymus...*

²⁵ N. Tkacz, *Zjawisko...*, s. 123.

²⁶ Ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks karny (tekst jedn.: Dz.U. z 2024 r. poz. 17) – dalej k.k.

²⁷ Por. J. Warylewski [red.], *System Prawa Karnego*, t. 10, *Przestępstwa przeciwko dobrom indywidualnym*, Warszawa 2012, s. 627.

jest ich ścisły związek ze sferą seksualną człowieka (życiem płciowym)²⁸. Seksualność bowiem, jak wskazuje Sąd Najwyższy, jest szczególną, intymną sferą człowieka, a naruszenie wolności seksualnej atakuje najbardziej wrażliwe sfery ludzkiego życia²⁹.

Wolność seksualna jest wolnością samostanowienia seksualnego, tj. wolnością przed niepożądanymi przez daną osobę atakami seksualnymi³⁰. Jest to prawo do swobodnego dysponowania własnym życiem seksualnym³¹ wolnym od przymusu³², jednak z ograniczeniami typowymi dla wszelkich wolności osobistych – bez naruszenia praw innych osób, przepisów prawa i dobrych obyczajów³³. Takie ujęcie wolności seksualnej oznacza, że ma ona zarówno aspekt pozytywny („do”), jak i negatywny („od”). Ten pierwszy polega na swobodnym kształtowaniu własnego życia seksualnego – wchodzenia w relacje seksualne z dowolnie wybranym partnerem lub powstrzymania się od nich³⁴. Drugi natomiast oznacza brak konieczności znoszenia niechcianych zachowań seksualnych ze strony innych osób³⁵.

Słuszne jest spostrzeżenie N. Tkacz, że „przestępstwa seksualne, ze względu na intymność oraz indywidualność chronionego dobra, mają szczególny charakter, a pokrzywdzone nimi ofiary wymagają postępowania, mającego na celu zminimalizowanie ryzyka wtórnej wiktyimizacji”. Jak dalej zauważa ta autorka, atak na jedną z najbardziej newralgicznych sfer życia człowieka niejednokrotnie bywa „usprawiedliwiony zachowaniem ofiary. Takie zjawisko powoduje, że osoba pokrzywdzona postrzegana jest jako winna. Jest to paradoks, albowiem sytuacja ta powinna być oceniana zupełnie na odwrót”³⁶.

Kolejnym czynnikiem wpływającym na szczególne narażenie ofiar przestępstw seksualnych na wtórna wiktyimizację jest zjawisko „kultury gwałtu”³⁷. Opiera się ono na przekonaniu, że w trakcie stosunku seksualnego przemoc ze strony mężczyzny jest zjawiskiem normalnym³⁸. Kultura gwałtu składa się z różnych form zachowań,

²⁸ Tak: J. Mierzwińska-Lorencka, *Karnoprawna ochrona dziecka przed wykorzystaniem seksualnym*, Warszawa 2012, s. 40; J. Warylewski, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, t. 1, red. A. Wąsek, R. Zawłocki, Warszawa 2010, s. 911.

²⁹ Uchwała Sądu Najwyższego (dalej SN) – połączone Izby Karna oraz Wojskowa – z 21.12.1972 r., VI KZP 64/72, OSNKW 1973/2-3, poz. 18.

³⁰ M. Filar, *Przestępstwa seksualne w polskim prawie karnym*, Toruń 1985, s. 24–25.

³¹ Por. A. Michalska-Warias, *Ustawowe znamiona przestępstwa zwałcenia*, [w:] *Zwałcenie*, red. M. Mozgawa, Warszawa 2010, s. 33.

³² J. Warylewski, [w:] *Przestępstwa przeciwko wolności, wolności sumienia i wyznania, wolności seksualnej i obyczajności oraz czci i nieetykalności cielesnej*, red. B. Kunicka-Michalska, J. Wojciechowska, Warszawa 2001, s. 91.

³³ J. Warylewski [red.], *System...*, t. 10, *Przestępstwa...*, s. 681; uchwała SN – połączone Izby Karna oraz Wojskowa – z 21.12.1972 r., VI KZP 64/72, OSNKW 1973/2-3, poz. 18.

³⁴ Por. M. Budyn-Kulik, *Inna czynność seksualna. Analiza dogmatyczna i praktyka ścigania*, „Prawo w Działaniu” 2008/5, s. 132, <https://iws.gov.pl/wp-content/uploads/2018/09/Magdalena-Budyn-Kulik-Inna-czynno%C5%9B%C4%87-seksualna.-Analiza-dogmatyczna-i-praktyka-%C5%9Bcigania-132.pdf> (dostęp: 5.04.2023 r.).

³⁵ M. Budyn-Kulik, *Rozdział XXV*, [w:] *Kodeks karny. Część szczególna*, t. 1, *Komentarz do art. 117–221*, red. M. Królikowski, R. Zawłocki, Legalis/el. 2017, nt 3.

³⁶ N. Tkacz, *Zjawisko...*, s. 125.

³⁷ Termin po raz pierwszy został użyty w 1975 r. przez Amerykanki Margaret Lazarus i Renner Wunderlich, które stworzyły dokumentalny film „Rape culture” i ukazały w nim, jak mass media normalizują przemoc seksualną wobec kobiet – J. Piotrowska, A. Synakiewicz [red.], *Dość milczenia. Przemoc seksualna wobec kobiet i problem gwałtu w Polsce*, Warszawa 2011, s. 6.

³⁸ D. Herman, *The Rape Culture*, „Culture” 1988/1, s. 52, za: N. Tkacz, *Zjawisko...*, s. 126.

uprzedzeń, stereotypów i mitów, które służą legitymizacji przemocy seksualnej. Nawet przy uznaniu, że do przemocy doszło, istnieje w społeczeństwie przekonanie, że w wielu przypadkach kobieta „sama jest sobie winna”, co prowadzi w efekcie do przeniesienia odpowiedzialności z oprawcy na ofiarę. Mity wspierające kulturę gwałtu dotyczą chociażby: traktowania sprzeciwu kobiety jako zgody; rzekomego pragnienia kobiet, aby zostać zgwałconą; kłamania na temat jej zgwałcenia; złej opinii kobiet zgwałconych; prawa mężczyzn do zgwałcenia kobiety będącej pod wpływem alkoholu, która jedzie autostopem i pozwala na pocałunki oraz pieszczoty, ubranej w wyzywający strój. Nasuwa się spostrzeżenie, że kultura gwałtu przyczynia się do przenoszenia winy ze sprawcy na ofiarę, pomniejszenia krzywdy, a także pobłażliwości dla sprawców i braku współczucia dla ofiar.

Stereotypy i błędne przekonania społeczne, stygmatyzacja ofiar przestępstw seksualnych oraz przekaz medialny potwierdzają kulturę gwałtu. Sposób przedstawiania przemocy seksualnej w mediach wpływa na społeczne postrzeganie tego zjawiska i jego ofiar. Niestety media powielają liczne mity dotyczące zarówno samej sytuacji zgwałcenia, jak i jego ofiar oraz sprawców. Jak wskazuje Agnieszka Kaim, do mitów tych należą m.in. „przekonania bagatelizujące konsekwencje przemocy seksualnej, przypisujące winę ofierze; sugerujące, że zasłużyła sobie na gwałt z powodu swojego stroju czy zachowania; łączące gwałt raczej z seksem niż z przemocą; ukazujące typowego sprawcę jako osobę, która nie potrafi panować nad swoim popędem, a typowy gwałt jako napad dokonany na ulicy przez osobę nieznaną ofierze”³⁹. Media, organy ścigania i wymiaru sprawiedliwości, pracownicy służby zdrowia, a nawet psychologowie często powielają stereotypy dotyczące ofiar przemocy seksualnej. Przekonanie, że to kobieta powinna się wstydzić, że zrobiła coś złego, nadal jest silnie zakorzenione w społeczeństwie. Dlatego też ofiary nie zgłaszają przestępstwa w obawie przed wtórną wiktymizacją, której źródłem jest reakcja otoczenia.

Kolejnym błędem poznawczym, przyjmującym, że ofiara zasłużyła na nieszczęście, które ją spotyka, jest hipoteza sprawiedliwego świata Melvina Lerner⁴⁰. Wynika z niej przekonanie, że świat jest w jakiś sposób „sprawiedliwy” i w związku z powyższym przyczyn różnych nieszczęść należy doszukiwać się przede wszystkim w ich ofiarach. Dlatego też ludzie wierzący w „sprawiedliwy świat” częściej zrzucają winę za gwałt na jego ofiary. Zgodnie bowiem z tą teorią ludzie partycypują w „kulturze zasługiwania”, według której za dobre uczynki dostają nagrodę, natomiast kara jest konsekwencją wyrządzonego zła. Zatem ofiara przemocy seksualnej albo założyła krótką spódniczkę, albo była nieostrożna, albo sprowokowała sprawcę swoim zachowaniem. Postronna osoba szuka powodu, który pomógłby jej zrozumieć zgodnie z jej wiarą w sprawiedliwy świat, że ofiara na swoje cierpienie zasłużyła, bo przecież ludzie otrzymują to, na co sobie zasłużyli. Przekonanie to pozwala poczuć się bezpiecznie w sprawiedliwym świecie, bo skoro nie złamaliśmy żadnych reguł postępowania, to nie spotka nas taki los jak ofiarę.

³⁹ A. Kaim, *Polskie media wobec przemocy seksualnej*, [w:] *Dość milczenia. Przemoc seksualna wobec kobiet i problem gwałtu w Polsce*, red. J. Piotrowska, A. Synakiewicz, Warszawa 2011, s. 72.

⁴⁰ Por. M. Lerner, *The Belief in a Just World*, New York 1980.

W związku z powyższym bliski ofiary może poczuć się zawstydzony, że nieszczęście spotkało członka jego rodziny. Może nawet nakłaniać ofiarę do milczenia, do ukrywania przestępstwa i jego skutków. Często matka zależna od męża nie wspiera dzieci, które są ofiarami przemocy seksualnej ze strony ich ojca, neguje też ich prawdziwość. Niestety także reakcja społeczeństwa, a nawet najbliższej rodziny, jest źródłem wtórnej wiktyimizacji.

Konieczne staje się stwierdzenie, że to nie ofiara powinna być obciążana odpowiedzialnością, tylko sprawca. To nie dziewczynki i kobiety powinno się uczyć, co robić, aby nie zostać zgwałconą, tylko chłopców i mężczyzn, aby nie gwałcili. Jak długo społeczeństwo kieruje akcją prewencyjną w stosunku do ofiar, tak długo nie dostrzega rzeczywistego źródła zjawiska przestępczości seksualnej w postaci sprawców. Trzeba wyraźnie podkreślać, że problemem nie są ofiary, które doświadczyły przemocy, ale sprawcy, którzy tę przemoc stosują, i społeczeństwo oraz instytucje, takie jak Policja, sądy czy służba zdrowia, które przyzwalają na przemoc poprzez brak skutecznych działań. Należy uwypuklić w tym miejscu, jak słusznie zauważa Mieczysław A. Krąpiec, że: „Wolność człowieka w systemach społecznych, państwowych, jest wolnością do realizowania dobra, a nie zła. Realizowanie zła uderza w sam podmiot i społeczeństwo złożone z podmiotów realizujących zło. Jest to akt społecznie samobójczy. Wolność spełnia się w ludzkiej osobie, która – w swym akcie decyzyjnym – dobrowolnie wybiera taki praktyczny sąd o dobru, który determinuje ostatecznie podmiot do działania na mocy autodeterminacji”⁴¹.

4. Aspekty normatywne wtórnej wiktyimizacji

W procesie usuwania kultury gwałtu ze świadomości społecznej istotną rolę może odegrać zapobieganie wtórnej wiktyimizacji ze strony ustawodawcy, organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości. Niewątpliwie kolejne zmiany regulacji prawa karnego materialnego oraz proceduralnego mają na celu zwiększenie ochrony ofiar przestępstw seksualnych i zminimalizowanie skutków wtórnej wiktyimizacji. Można bowiem odnotować wprowadzenie nowych typów czynów zabronionych, zaostrezenie odpowiedzialności karnej sprawców przestępstw o podłożu seksualnym oraz zwiększenie skuteczności podejmowanych działań, zmierzających do poddania ich właściwej terapii niwelującej przestępne działania w ramach stosowania środków zabezpieczających⁴². Treść art. 93g § 3 k.k. obliguje sąd do orzeczenia środka zabezpieczającego w postaci pobytu w odpowiednim zakładzie psychiatrycznym wobec sprawcy skazanego za przestępstwo określone w art. 148, art. 156, art. 197, art. 198, art. 199 § 2 lub art. 200 § 1 k.k., popełnione w związku z zaburzeniem preferencji seksualnych, jeśli skazuje go na karę pozbawienia wolności bez warunkowego zawieszenia jej wykonania lub karę dożywotniego pozbawienia wolności, jeżeli istnieje wysokie prawdopodobieństwo, że popełni on przestępstwo przeciwko życiu, zdrowiu lub

⁴¹ M.A. Krąpiec, *Ludzka wolność i jej granice*, Lublin 2008, s. 185.

⁴² Por. E. Darmorost-Sierocińska, *Kierunek zmian prawa karnego materialnego w zakresie zwalczania przestępczości na tle zaburzeń seksualnych*, „Przegląd Sądowy” 2009/7–8, s. 120.

wolności seksualnej w związku z zaburzeniem preferencji seksualnych⁴³. Możliwe jest także orzeczenie obowiązku poddania się terapii farmakologicznej zmierzającej do osłabienia popędu seksualnego, psychoterapii lub psychoedukacji w celu poprawy funkcjonowania sprawcy w społeczeństwie (art. 93f § 1 k.k.).

Istotne znaczenie mają stosowane wobec sprawców przestępstw seksualnych środki karne. Sąd może orzec, a w razie skazania za przestępstwo przeciwko wolności seksualnej lub obyczajności na szkodę małoletniego sąd orzeka zakaz zajmowania wszelkich lub określonych stanowisk, wykonywania wszelkich lub określonych zawodów albo działalności związanych z wychowaniem, edukacją, leczeniem małoletnich lub z opieką nad nimi na czas określony albo dożywotnio. Ponadto sąd może orzec zakaz przebywania w określonych środowiskach lub miejscach, kontaktowania się z określonymi osobami, zbliżania się do określonych osób lub opuszczenia określonego miejsca pobytu bez zgody sądu, jak również nakaz okresowego opuszczenia lokalu zajmowanego wspólnie z pokrzywdzonym w razie skazania za przestępstwo przeciwko wolności seksualnej lub obyczajności na szkodę małoletniego lub inne przestępstwo przeciwko wolności oraz w razie skazania za umyślne przestępstwo z użyciem przemocy, w tym zwłaszcza przemocy wobec osoby najbliższej. Sąd orzeka wskazane środki karne w przypadku skazania na karę pozbawienia wolności bez warunkowego zawieszenia jej wykonania za przestępstwo przeciwko wolności seksualnej lub obyczajności na szkodę małoletniego⁴⁴. Zakaz lub nakaz może być połączony z obowiązkiem zgłaszania się do Policji lub innego wyznaczonego organu w określonych odstępach czasu, a zakaz zbliżania się do określonych osób można również kontrolować w systemie dozoru elektronicznego. Warto zauważyć, że ustawa z 7.07.2022 r.⁴⁵ rozszerza katalog obligatoryjnego orzeczenia tych środków do przestępstw przeciwko wolności seksualnej i obyczajności, bez znamienia działania na szkodę małoletniego. Ustawa ta przewiduje także obligatoryjne orzekanie omawianych środków na wniosek pokrzywdzonego (art. 41a § 1a k.k.). Niewątpliwie środki te wraz z proponowanymi zmianami stanowią dobry instrument ochrony pokrzywdzonego, również przed wtórną wiktymizacją.

Rygorystyczne podejście ustawodawcy do omawianego typu zachowań wynika także z wprowadzonego braku możliwości zatarcia skazania w przypadku skazania na karę pozbawienia wolności za takie przestępstwa, gdy zostały one popełnione z pokrzywdzeniem małoletnich poniżej lat 15, na co wskazuje treść art. 106a k.k.⁴⁶ Także przedawnienie przestępstw określonych w rozdziale XXV Kodeksu karnego, gdy zostały popełnione na szkodę małoletniego albo gdy treści pornograficzne obejmują

⁴³ Szerzej: A. Dziergawka, *Zasady stosowania środków zabezpieczających*, [w:] *Środki zabezpieczające w prawie karnym. Zagadnienia prawnomaterialne i procesowe*, red. I. Zgoliński, W. Juchacz, Inowrocław 2020, s. 67.

⁴⁴ Por. I. Zgoliński, *Zakaz zbliżania się. Wybrane uwagi z zakresu prawa materialnego, procesowego i wykonawczego*, „*Probacja*” 2023/1, s. 65.

⁴⁵ Ustawa z 7.07.2022 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2022 r. poz. 2600 ze zm.).

⁴⁶ Szerzej na temat tego przepisu: A. Dziergawka, *Krytyczne uwagi odnośnie do wyłączenia zatarcia skazania na podstawie art. 106a k.k. Glosa do wyroku Trybunału Konstytucyjnego z 16 grudnia 2020 r. w sprawie SK 26/16*, „*Probacja*” 2021/1, s. 99–113.

udział małoletniego, nie może nastąpić przed ukończeniem przez niego 30. roku życia, przy czym wspomniana ustawa z 7.07.2022 r. przedłuża ten okres do 40. roku życia. Dodatkowo ustawa ta przewiduje wyłączenie przedawnienia w zakresie przestępstw określonych w art. 197 § 4 lub 5 k.k., popełnionych na szkodę małoletniego poniżej 15 lat; przestępstw określonych w art. 148 § 2 pkt 2 lub § 3 k.k., popełnionych w związku ze zgwałceniem małoletniego poniżej 15 lat lub w związku ze zgwałceniem ze szczególnym okrucieństwem; przestępstw określonych w art. 197 § 4 lub 5 k.k., jeżeli sprawca działał ze szczególnym okrucieństwem oraz przestępstwa określonego w art. 156 § 1 i art. 197 § 4 w zw. z art. 11 § 2 k.k. (art. 105 pkt 3, 4, 5 i 6 k.k.). W końcu ustawodawca w ustawie z 7.07.2022 r. przewiduje nowy rodzaj recydywy określony w art. 64a k.k., dotyczący ponownego popełnienia zbrodni zabójstwa w związku ze zgwałceniem lub za przestępstwo przeciwko wolności seksualnej zagrożone karą pozbawienia wolności, której górna granica wynosi co najmniej 8 lat⁴⁷.

Przykładem zmian normatywnych jest także ustawa o postępowaniu wobec osób z zaburzeniami psychicznymi stwarzających zagrożenie życia, zdrowia lub wolności seksualnej innych osób⁴⁸. Ustawa ta wywołała jednak liczne zastrzeżenia i kontrowersje⁴⁹. Dotyczą one celowości jej wprowadzenia oraz jej proporcjonalności⁵⁰. Ponadto wskazuje się na wątpliwości konstytucyjne w zakresie zasady *ne bis in idem* i zasady *lex retro non agit*⁵¹. Trzeba jednak podkreślić, że Trybunał Konstytucyjny uznał⁵² co do istoty wskazaną ustawę za zgodną z Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej⁵³. Należy w końcu zwrócić uwagę na ustawę o przeciwdziałaniu zagrożeniom przestępczością na tle seksualnym⁵⁴. Ustawa ta wprowadziła rejestr sprawców przestępstw na tle

⁴⁷ Szerzej: D. Mucha, *Postulat de lege ferenda w zakresie przestępstwa obcowania płciowego z małoletnim*, „Palestra” 2023/3, s. 30.

⁴⁸ Ustawa z 22.11.2013 r. o postępowaniu wobec osób z zaburzeniami psychicznymi stwarzających zagrożenie życia, zdrowia lub wolności seksualnej innych osób (tekst jedn.: Dz.U. z 2022 r. poz. 1689).

⁴⁹ Por. A. Dziergawka, *Negatywne skutki ustawy o postępowaniu wobec osób z zaburzeniami psychicznymi stwarzających zagrożenie życia, zdrowia lub wolności seksualnej innych osób*, „Probacja” 2022/1, s. 61-77; A. Dziergawka, [w:] *Ustawa o postępowaniu wobec osób z zaburzeniami psychicznymi stwarzających zagrożenie życia, zdrowia lub wolności seksualnej innych osób*, Komentarz, red. P. Drembkowski, B. Kmiecik, Warszawa 2022, komentarz do art. 1, s. 3-18.

⁵⁰ Por. K. Piech, *Prawa człowieka a instytucja izolacji postpenalnej – analiza wybranych przepisów ustawy o postępowaniu wobec osób z zaburzeniami psychicznymi stwarzających zagrożenie życia, zdrowia lub wolności seksualnej innych osób*, „Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis” 2016/5(2), s. 263; J.K. Gierowski, L.K. Paprzycki, *Kontrowersje związane z ustawą z dnia 22 listopada 2013 r. o postępowaniu wobec osób z zaburzeniami psychicznymi stwarzających zagrożenie życia, zdrowia lub wolności seksualnej innych osób – perspektywa prawna i psychiatryczno-psychologiczna*, „Palestra” 2014/9.

⁵¹ Por. A. Sakowicz, *Opinia prawna na temat projektu ustawy o postępowaniu wobec osób z zaburzeniami psychicznymi stwarzających zagrożenie życia, zdrowia lub wolności seksualnej innych osób*, „Przed Pierwszym Czytaniem” 2013/2, s. 29-35; R. Piotrowski, *Opinia dotycząca zgodności z Konstytucją RP projektu ustawy o postępowaniu wobec osób z zaburzeniami psychicznymi stwarzających zagrożenie życia, zdrowia lub wolności seksualnej innych osób*, „Przed Pierwszym Czytaniem” 2013/2, s. 37-41; M. Płatek, *Opinia na temat poselskiego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz ustawy – Kodeks karny wykonawczy oraz rządowego projektu ustawy o postępowaniu wobec osób z zaburzeniami psychicznymi stwarzających zagrożenie życia, zdrowia lub wolności seksualnej innych osób*, „Przed Pierwszym Czytaniem” 2013/2, s. 43-46.

⁵² Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 23.11.2016 r., K 6/14, OTK-A 2016/98 wraz z uzasadnieniem.

⁵³ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2.04.1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.).

⁵⁴ Ustawa z 13.05.2016 r. o przeciwdziałaniu zagrożeniom przestępczością na tle seksualnym (tekst jedn.: Dz.U. z 2023 r. poz. 1304 ze zm.), która weszła w życie 1.10.2017 r.

seksualnym, obowiązki pracodawców i innych organizatorów w zakresie działalności związanej z wychowaniem, edukacją, wypoczynkiem, leczeniem małoletnich lub opieką nad nimi, jak też określenie miejsc szczególnego zagrożenia przestępczością na tle seksualnym⁵⁵.

Wskazane zmiany normatywnie mają na celu zwiększenie ochrony ofiar przestępstw seksualnych. Zastrzeżenia może jednak cały czas budzić samo uregulowanie przestępstwa zgwałcenia. Przepis art. 197 k.k. wymaga udowodnienia przełamania oporu ofiary naciskami w formie przymusu fizycznego lub przymusu psychicznego w postaci groźby bezprawnej, a także podstępnego doprowadzenia do czynności seksualnych. Nie obejmuje zatem niekonsensualnego zachowania seksualnego⁵⁶. Współczesne standardy ochrony praw człowieka mówią natomiast o teorii autonomii seksualnej, która w miejsce konieczności wyrażenia sprzeciwu i oporu wobec niechcianych zachowań seksualnych wskazuje na świadomą zgodę, wolną od przymusu, strachu i dezorientacji. Na taką zmianę wskazuje stowarzyszenie Amnesty International⁵⁷ oraz tzw. Konwencja stambulska⁵⁸, która kładzie nacisk na dobrowolną zgodę osoby na czynności o charakterze seksualnym (art. 36 ust. 1 i 2 Konwencji).

Ustawodawca polski wymaga ze strony ofiary zgwałcenia oporu fizycznego oraz obrony. Tymczasem brak uzewnętrznionego oporu nie zawsze oznacza zgodę. Może to wynikać ze strachu ofiary przed dodatkowymi obrażeniami, kiedy stawianie oporu może być bezcelowe i ryzykowne dla ofiary. Ponadto stawianie oporu nie zawsze jest możliwe z uwagi na fizjologiczno-psychologiczną niemoc ofiary, przybierającą postać bierności, odrętwienia, bezruchu czy zmrożenia⁵⁹. Najnowsze badania wskazują, że brak oporu w przypadku zgwałcenia jest objawem dość szczególnej reakcji psychologicznej. Wówczas zamiast odruchów, które można nazwać tradycyjnymi („zamrożenie”, „walka” i „ucieczka”⁶⁰), ma miejsce specyficzna dla kobiet reakcja „bądź przyjazna” (ang. *friend*). Polega ona na tym, że ofiara zgwałcenia (kobieta) demonstruje zachowanie świadczące o zgodzie na obcowanie płciowe, akceptacji gwałciiciela i jego „motywów”⁶¹.

Z uwagi na powyższe należy przychylić się do stanowiska, że art. 197 k.k., który w obecnym kształcie wymaga od ofiary stawiania rzeczywistego, uzewnętrznionego

⁵⁵ Szerzej: R. Krajewski, *Rejestr sprawców przestępstw seksualnych*, „Przegląd Sądowy” 2019/11-12, s. 74-87.

⁵⁶ Por. D. Solodov, E. Lewandowska, *Zasadność sporu odnośnie nowej definicji zgwałcenia – uwagi na tle proponowanych zmian*, „Studia Prawnoustrojowe” 2021/54, s. 572, <https://doi.org/10.31648/sp.6912> (dostęp: 5.04.2023 r.).

⁵⁷ Amnesty International – konieczna jest zmiana definicji gwałtu w Polsce, <https://publicystyka.ngo.pl/amnesty-international-konieczna-jest-zmiana-definicji-gwaltu-w-polsce> (dostęp: 28.03.2023 r.).

⁵⁸ Konwencja Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej sporządzona w Stambule 11.05.2011 r. (Dz.U. z 2015 r. poz. 961 ze zm.).

⁵⁹ Por. M. Czechowska, *Czy w polskim prawie karnym potrzebna jest redefinicja zgwałcenia?*, „Probacja” 2021/1, s. 85.

⁶⁰ Por. M. Lis-Turlejska, *Psychologiczne konsekwencje traumatycznego stresu – współczesne kierunki badań*, „Nowiny Psychologiczne” 2000/2, s. 25-36.

⁶¹ D. Solodov, E. Lewandowska, *Zasadność...*, s. 577.

i widocznego dla sprawcy oporu, jest wadliwy. Zakres jego penalizacji nie obejmuje bowiem tych sytuacji, w których ofiara nie jest w stanie wyrazić oporu⁶². Należy postulować oparcie definicji zgwałcenia na koncepcji zgody, a nie potwierdzenia oporu. Obecny kształt przepisu dotyczącego przestępstwa zgwałcenia bazuje na domniemaniu zgody na obcowanie płciowe i dopiero ujmowany dowodowo sprzeciw przesądza o braku zgody. Aktualnie postępowanie dowodowe koncentruje się na ofierze, która musi wyrazić sprzeciw, a nie na sprawcy przemocy seksualnej i ustaleniu, czy uzyskał on zgodę osoby pokrzywdzonej. Dlatego też w obecnym stanie wiedzy psychologicznej zmiana definicji zgwałcenia, tak aby opierała się na koncepcji zgody i autonomii woli, a nie sprzeciwu, wydaje się uzasadniona⁶³, także w kontekście ochrony przed wtórną wiktyimizacją ofiary.

5. Aspekty praktyczne wtórnej wiktyimizacji

Omawiając przepisy procedury karnej, należy tytułem wstępu zauważyć, że oceniając cele postępowania karnego, z jednej strony musimy uwzględnić zasadę prawdy materialnej i pociągnięcie sprawcy do odpowiedzialności karnej (art. 2 § 1 pkt 1 Kodeksu postępowania karnego⁶⁴), a z drugiej – chronione interesy pokrzywdzonego (art. 2 § 1 pkt 3 k.p.k.). Konflikt między wskazanymi dążeniami niewątpliwie jest widoczny w przypadku przestępstw przeciwko wolności seksualnej. W dalszej części rozważań zostaną poruszone wybrane zagadnienia stanowiące próbę oceny zmiany trybu ścigania przestępstwa zgwałcenia, prawa do odmowy zeznań, wyłączenia jawności rozprawy, a także trybu przesłuchania ofiar.

Ustawą z 13.06.2013 r.⁶⁵, która weszła w życie 27.01.2014 r., wprowadzono ściganie przestępstwa zgwałcenia z urzędu. Wskazaną ustawą uchylono art. 205 k.k. dotyczący trybu ścigania na wniosek pokrzywdzonego, który to tryb obowiązywał pod rządami wszystkich Kodeksów karnych, tj. z 11.07.1932 r., 19.04.1969 r. i 6.06.1997 r.⁶⁶ Dokonanie zmiany trybu ścigania przestępstwa zgwałcenia okazało się kontrowersyjne, zaś celowość tej zmiany budzi poważne wątpliwości⁶⁷. Ocena trybu ścigania na wniosek pokrzywdzonego i z urzędu wiąże się z koniecznością wyważenia proporcji pomiędzy wykonaniem przez państwo ciężącego na nim obowiązku zapewnienia obywatelom ochrony i bezpieczeństwa, realizowanego m.in. przez ściganie przestępstw, a uwzględnieniem prawnie chronionych interesów

⁶² M. Czechowska, *Czy w polskim...*, s. 86-87.

⁶³ M. Czechowska, *Czy w polskim...*, s. 94.

⁶⁴ Ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks postępowania karnego (tekst jedn.: Dz.U. z 2024 r. poz. 37 ze zm.) – dalej k.p.k.

⁶⁵ Ustawa z 13.06.2013 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz ustawy – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. z 2013 r. poz. 849).

⁶⁶ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 11.07.1932 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 1932 r. Nr 60, poz. 571 ze zm.); ustawa z 19.04.1969 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 1969 r. Nr 13, poz. 94 ze zm.); ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks karny (tekst jedn.: Dz.U. z 2024 r. poz. 17).

⁶⁷ Por. M. Mozgawa, *Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. M. Mozgawa, Warszawa 2014, s. 505.

pokrzywdzonego⁶⁸. Z jednej strony wskazaną zmianę oceniono pozytywnie, albowiem lepiej realizuje ona cel, którym jest pociągnięcie sprawców do odpowiedzialności karnej i ograniczanie poczucia ich bezkarności, co w efekcie prowadzi do „skutecznego zwalczania przemocy seksualnej i kształtowania właściwych postaw społecznych”⁶⁹. Ponadto organy ścigania nie są blokowane w prowadzeniu postępowania poprzez uzależnienie przebiegu procesu od woli pokrzywdzonego, zwłaszcza że sprawca tak poważnego przestępstwa musi ponieść odpowiedzialność, zaś państwo nie przyzwala na kolejne zgwałcenia⁷⁰. Chciano w ten sposób także zapobiec sytuacjom, w których na osobę pokrzywdzonego przestępstwem wywiera się naciski dotyczące odstąpienia od złożenia wniosku⁷¹. Z drugiej strony pojawiają się głosy krytyki tej zmiany. Podkreśla się pozbawienie pokrzywdzonego realnego wpływu na ściganie sprawcy, a w konsekwencji ingerencję w najintymniejszą sferę życia, naruszenie prawa do prywatności oraz zmuszanie ofiary do ponownej traumy poprzez przymusowe uczestniczenie w dolegliwym dla niej procesie. Jak wskazuje Jarosław Warylewski, tryb wnioskowy ścigania zgwałcenia wynika z charakteru naruszonego dobra prawnego w postaci wolności seksualnej, dobra ściśle osobistego, indywidualnego, o charakterze intymnym i związanym ze sferą prywatności jednostki. Autor ten słusznie dostrzega, że „brak aktywności pokrzywdzonego w realizacji przysługujących mu uprawnień może nie wynikać tylko i wyłącznie z faktu pogodzenia się z czynem, który był przeciw niemu skierowany. Motywy zaniechania działań mających doprowadzić sprawcę czynu przed oblicze wymiaru sprawiedliwości mogą być zróżnicowane (obawa przed zemstą przestępców, antagonistyczny stosunek do organów ścigania, brak wiary w skuteczność wymiaru sprawiedliwości)”⁷². Za celowością ścigania przestępstwa zgwałcenia na wniosek opowiadał się także Marian Cieślak, który wskazywał, że w tego rodzaju sprawach interes społeczny winien ustąpić interesowi indywidualnemu, jakim jest ewentualna krzywda, którą może wyrządzić ofierze przestępstwa prowadzone, wbrew jej woli, postępowanie karne⁷³. Zjawisko wtórnej wiktyimizacji podobnie ukazywał Andrzej Marek, według którego wynika ona z negatywnych skutków ujawnienia tego typu spraw⁷⁴. Za pozostawieniem pokrzywdzonemu decyzji w zakresie ścigania przestępstwa zgwałcenia opowiada się także Wojciech Cieślak, który wskazuje na „dyskomfort psychiczny o dużym nasileniu” po stronie pokrzywdzonego, wynikający z faktu ścigania sprawcy⁷⁵. O tym, jak wielkie wątpliwości powoduje

⁶⁸ Por. K. Dudka, *W sprawie zasadności propozycji zmiany trybu ścigania przestępstwa zgwałcenia*, [w:] *Reforma prawa karnego. Propozycje i komentarze. Księga pamiątkowa Profesor Barbary Kunickiej-Michalskiej*, red. J. Jakubowska-Hara, C. Nowak, J. Skupiński, Warszawa 2008, s. 337–338, za: P. Banaszak, *Zmiana trybu ścigania sprawcy przestępstwa zgwałcenia – analiza teoretyczna*, „Prawo w Działaniu” 2019/37, s. 53, <https://doi.org/10.32041/pwd.3702> (dostęp: 5.04.2023 r.).

⁶⁹ W. Jasiński, *Uwagi o trybie ścigania przestępstwa zgwałcenia*, „Prokuratura i Prawo” 2014/1, s. 83.

⁷⁰ Por. E. Bieńkowska, L. Mazowiecka, *Prawa ofiar przestępstw*, Warszawa 2009, s. 38.

⁷¹ Por. M. Piotrowski, *Krytycznie o trybie ścigania przestępstwa zgwałcenia*, „Palestra” 2016/6, s. 27.

⁷² Por. J. Warylewski, *Przestępstwa...*, [w:] *Kodeks...*, t. 1, *Komentarz...*, s. 1161–1162.

⁷³ Por. M. Cieślak, *O ściganiu na wniosek w obowiązującym polskim prawie*, „Państwo i Prawo” 1973/1, s. 73–74.

⁷⁴ Por. A. Marek, *Prawo karne*, Warszawa 2010, s. 290.

⁷⁵ Por. W. Cieślak, *Prawo karne. Zarys instytucji i naczelné zasady*, Warszawa 2010, s. 290.

dokonana nowelizacja, świadczy zmiana stanowiska wyrażanego przez Mariana Filara. Początkowo postulował on ściganie zgwałcenia na zasadach ogólnych, widząc w tym zyski społeczne⁷⁶, ale w późniejszych opracowaniach wskazywał, że zachowanie wnioskowego trybu ścigania zgwałcenia jest słuszne i „inicjatywę karnego ścigania tych przestępstw pozostawić należy w rękach ich ofiar”⁷⁷.

Próbując dokonać oceny zmiany trybu ścigania przestępstwa zgwałcenia należy udzielić odpowiedzi na pytanie, czy ściganie zgwałcenia z urzędu rzeczywiście pozwala zmniejszyć bezkarność sprawców, co wiąże się z większą liczbą zgłaszanych przestępstw przez osoby pokrzywdzone i jednocześnie z większą liczbą osób skazanych. Na podstawie danych z 2014 r., na które powołuje się N. Tkacz, oszacowano, że zgłaszanych jest około 20% wszystkich przestępstw seksualnych⁷⁸. Dlatego zmiana trybu ścigania zgwałcenia nie musi doprowadzić do redukcji tzw. ciemnej liczby w tym zakresie⁷⁹. Mając na uwadze policyjne dane statystyczne, można powiedzieć, że proporcja przestępstw stwierdzonych w stosunku do postępowań wszczętych uległa zmianie na niekorzyść tych drugich. Obecnie przy większej liczbie postępowań wszczętych z urzędu potwierdzono mniej przestępstw w porównaniu do czasu, gdy zgwałcenie ścigane było na wniosek. Dla przykładu w 2013 r. wszczęto 1885 postępowań o zgwałcenie, a przestępstw stwierdzono 1364; w 2014 r. wszczęto 2444 postępowania, a przestępstw stwierdzono 1249; w 2019 r. wszczęto 2527 postępowań, a przestępstw stwierdzono 1354; i w końcu w 2020 r. postępowań wszczęto 2181, a przestępstw stwierdzono zaledwie 1034⁸⁰. Można zaryzykować twierdzenie, że zmiana trybu ścigania zgwałcenia przyniosła skutek odwrotny od zamierzonego, ponieważ mimo większej liczby wszczętych postępowań spadła liczba potwierdzonych przestępstw. Podobne wnioski płyną z raportu z badań aktowych, na który powołuje się Marcin Piotrowski. Wynika z nich, że po zniesieniu wnioskowego trybu ścigania 19% spraw z wszystkich zawiadomień o podejrzeniu popełnienia przestępstwa zostało prawomocnie zakończonych bez wszczynania postępowania przygotowawczego, natomiast w przypadku aż 36% wszystkich spraw nie doszło do skierowania aktu oskarżenia do sądu. Dodatkowo analiza akt wskazała, że postępowania są kończone, gdy zgwałcona osoba wykazuje brak zainteresowania dalszym prowadzeniem postępowania. Przypomina to ukryte wycofywanie wniosków o ściganie, spotykane przed zmianą przepisów⁸¹. Pamiętać też należy, że jeśli nie dojdzie do skazania sprawcy, ofiara czuje się powtórnie upokorzona, tak jakby społeczeństwo stanęło po stronie

⁷⁶ M. Filar, *Przestępstwo zgwałcenia w polskim prawie karnym*, Warszawa–Poznań 1974, s. 179.

⁷⁷ Por. M. Filar, *Problemy reformy prawa karnego w Polsce w zakresie przestępczości seksualnej*, „Palestra” 1995/7–8, s. 31; M. Filar, *Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. M. Filar, Warszawa 2012, s. 1028.

⁷⁸ L. Tomaszewska, *Poznaj swoje prawa... jeśli jesteś ofiarą gwałtu. Poradnik prawny dla kobiet*, Warszawa 2014, s. 5, za: N. Tkacz, *Zjawisko...*, s. 129.

⁷⁹ Por. M. Filar, M. Berent, *Komentarz do art. 197*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. M. Filar, LEX/el. 2016, nt 32.

⁸⁰ <http://statystyka.policja.pl/st/kodeks-karny/przestepstwa-przeciwko-6/63496,Zgwalcenie-art-197.html> (dostęp: 29.03.2023 r.).

⁸¹ Por. M. Piotrowski, *Krytycznie...*, s. 35.

oprawcy. W takiej sytuacji to wymiar sprawiedliwości staje się głównym źródłem wtórnej wiktyimizacji ofiar przestępstw seksualnych.

Jak pokazuje praktyka, zmiana trybu ścigania nie wpłynęła na aktywne i efektywne zachowanie osób pokrzywdzonych, zaś ściganie karne w sprawach o zgwałcenie cały czas zależy od woli ofiary. Wnioskowy tryb ścigania czynił pokrzywdzonego pełnoprawnym podmiotem postępowania i jest przede wszystkim prawem ofiary do uniknięcia wtórnej wiktyimizacji⁸². Dlatego w sprawach dotyczących zgwałcenia ofiarom należy się prawo wyboru i autonomia woli. Jerzy M. Ferenz stwierdza nawet, że ustawodawca, rezygnując z wnioskowego trybu ścigania przestępstwa zgwałcenia, za nadrzędny uznał obowiązek ochrony wolności seksualnej człowieka, jednakże uczynił to kosztem prawa do prywatności, a także – w pewnym zakresie – prawa do godności człowieka⁸³.

Niezależnie od trybu ścigania pokrzywdzony ma obowiązek składania zeznań, który wynika z treści art. 177 k.p.k. Prawo odmowy składania zeznań przysługuje w sytuacji, kiedy sprawcą przestępstwa jest osoba dla ofiary najbliższa (art. 182 § 1 k.p.k.) lub jeśli udzielenie przez pokrzywdzonego odpowiedzi na pytanie mogłoby narazić osoby dla niego najbliższe na odpowiedzialność za przestępstwo (art. 183 § 1 k.p.k.). Jeśli sprawca pozostaje z ofiarą w szczególnie bliskim stosunku osobistym, na wniosek ofiary sąd może zadecydować o zwolnieniu jej z obowiązku składania zeznań lub odpowiedzi na pytania (art. 185 k.p.k.). W innych przypadkach ofiara nie może odmówić składania zeznań, co stanowi w sprawach przestępstw seksualnych intensywną ingerencję w wolność osobistą⁸⁴. Można sobie wyobrazić sytuację, że osoba pokrzywdzona, która składa fałszywe zeznania lub zataja prawdę (niezależnie od motywów), naraża się na odpowiedzialność karną z art. 233 § 1 k.k. Należałoby zatem postulować zapewnienie możliwości odmowy zeznań przez ofiarę przestępstwa seksualnego.

Na szczególną uwagę zasługuje zagwarantowanie małoletniemu prawa do odmowy składania zeznań, podczas gdy ustawa nie przewiduje dolnej granicy wieku dla przesłuchania takiego świadka. Postuluje się w takiej sytuacji oddalenie wniosku dowodowego o przesłuchanie małoletniego świadka na podstawie art. 170 § 1 pkt 4 k.p.k. z uwagi na stan zdrowia lub stan rozwoju psychicznego świadka (pokrzywdzonego)⁸⁵, najlepiej przed przesłuchaniem małego dziecka, bez narażania go na stres związany z wezwaniem i stawianiem na przesłuchanie⁸⁶. Dlatego tak ważne jest prawidłowe pouczenie małoletniego, co wymaga prostego wyjaśnienia, że jeśli nie chce zeznawać odnośnie do określonej osoby, to może po prostu tego nie czynić. Wszelkie dywagacje, że dziecko w określonym wieku nie rozumie sensu

⁸² J. Warylewski, *Inicjowanie procesu karnego w sprawach o przestępstwa seksualne*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2003/11, s. 36.

⁸³ Por. J.M. Ferenz, *Prawidłowość trybu ścigania przestępstwa zgwałcenia w kontekście gwarancji konstytucyjnych*, „Forum Prawnicze” 2014/5, s. 40.

⁸⁴ Por. J.M. Ferenz, *Prawidłowość...*, s. 59.

⁸⁵ Por. postanowienie SN z 15.03.2012 r., III KK 244/11, OSNKW 2012/6, poz. 68.

⁸⁶ Por. A. Dziergawka, *Prawna ochrona dziecka przed wykorzystaniem seksualnym*, [w:] *Prawo karne w ochronie praw dziecka*, red. A. Grześkowiak, I. Zgoliński, Bydgoszcz 2018, s. 80.

pouczenia, a zatem musi składać zeznania, są pozbawione podstaw. Co więcej, prawo do odmowy składania zeznań ma chronić w sposób szczególny dziecko i jego psychikę, jest ustanowione w interesie dziecka⁸⁷. Zatem przy wyrażeniu przez dziecko woli skorzystania z prawa do odmowy składania zeznań w stosunku do osoby najbliższej należy odstąpić od przesłuchania, nawet jeśli może to doprowadzić do bezkarności sprawcy. Oczywistym wydaje się stwierdzenie, że sposób procedowania sądu, polegający na „siłowym” lub wielokrotnym przesłuchaniu małoletniego pokrzywdzonego, nie może wyrządzić dziecku większej szkody i dolegliwości niż samo pokrzywdzenie przestępstwem⁸⁸. Aby dojść do prawdy materialnej, sąd nie powinien korzystać ze środków, które byłyby sprzeczne z humanizmem i gwarancjami procesowymi⁸⁹, co dotyczy w szczególności potrzeby ochrony praw dziecka⁹⁰.

Kolejnym ważkim zagadnieniem jest ochrona prywatności ofiar przestępstw seksualnych, zwłaszcza małoletnich dzieci. Służyć temu powinny mechanizmy karprocesowe takie jak wyłączenie jawności postępowania, szczególnie tryb przesłuchania pokrzywdzonego, ochrona danych osobowych ofiary, odpowiednie wyszkolenie funkcjonariuszy organów ścigania oraz przedstawicieli środków masowego przekazu. Zgodnie z treścią art. 355 k.p.k. co do zasady rozprawy odbywają się jawnie. Ustawa przewiduje wyłączenie jawności z mocy prawa lub z urzędu, a także na wniosek strony, np. w przypadku naruszenia ważnego interesu prywatnego. Niestety prowadzenie sprawy o przestępstwa seksualne nie stanowi przesłanki wyłączenia jawności rozprawy z mocy prawa. Powyższe oznacza, że takie sprawy mogą się toczyć jawnie, co w efekcie może skutkować wtórną wiktyimizacją pokrzywdzonego. Ważnym zagadnieniem jest także nieumieszczanie na wokandzie danych ofiar przestępstw seksualnych czy też niepublikowanie wyroków w tych sprawach.

Pozytywne zmiany, które mają na celu minimalizację ryzyka wtórnej wiktyimizacji, dotyczą przepisów związanych z trybem przesłuchania ofiar przestępstw seksualnych. Przepisy te odnoszą się do przesłuchania małoletniego pokrzywdzonego i świadka, który w chwili przesłuchania nie ukończył 15 lat (art. 185a i 185b k.p.k.) oraz przesłuchania pokrzywdzonego w sprawach o przestępstwa określone w art. 197–199 k.k., który ukończył 15 lat (art. 185c k.p.k.). Przepisy dotyczące przesłuchania osoby małoletniej obowiązują od 1.07.2003 r.⁹¹, zaś przepis art. 185c k.p.k. został wprowadzony ustawą z 2013 r.⁹² Przepisy te były kilkukrotnie nowelizowane w celu lepszej ochrony pokrzywdzonych oraz maksymalnego

⁸⁷ Tak: uchwała SN z 19.02.2003 r., I KZP 48/02, OSNKW 2003/3–4, poz. 23; uzasadnienie wyroku SN z 1.02.2008 r., V KK 231/07, OSNKW 2008/4, poz. 27.

⁸⁸ Por. wyrok SN z 5.10.2010 r., IV KK 61/10, LEX nr 606313.

⁸⁹ Por. wyrok SN z 17.09.1971 r., I KR 120/71, LEX nr 16626.

⁹⁰ Por. A. Dziergawka, *Dobro dziecka versus prawo oskarżonego do obrony. Imperatyw ponownego przesłuchania pokrzywdzonego w trybie art. 185a k.p.k. Glosa do postanowienia Sądu Najwyższego z 4 kwietnia 2018 r.*, III KK 362/17, „Kwartalnik Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury” 2021/1(41), s. 130.

⁹¹ Ustawa z 10.01.2003 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego, ustawy – Przepisy wprowadzające Kodeks postępowania karnego, ustawy o świadku koronnym oraz ustawy o ochronie informacji niejawnych (Dz.U. z 2003 r. Nr 17, poz. 155 ze zm.).

⁹² Ustawa z 13.06.2013 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz ustawy – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. z 2013 r. poz. 849), która weszła w życie 27.01.2014 r.

zredukowania przeżyć i dyskomfortu psychicznego pokrzywdzonych. Najnowsza zmiana wejdzie w życie 15.08.2023 r.⁹³

Przepisy dotyczące przesłuchania ofiar przestępstw seksualnych wprowadzają zasady *ultima ratio* oraz jednokrotności przesłuchania. Przesłuchanie odbywa się tylko wówczas, gdy może mieć istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy, i tylko raz, chyba że wyjdą na jaw istotne okoliczności, których wyjaśnienie wymaga ponownego przesłuchania. Przepis art. 185a § 1 k.p.k. *in fine* przewiduje konieczność przesłuchania małoletniego pokrzywdzonego także na żądanie oskarżonego, który nie miał obrońcy w czasie pierwszego przesłuchania. Jako zasadne trzeba uznać stanowisko, że wbrew literalnemu brzmieniu tego przepisu, kierując się interesem małoletniego i przeciwdziałaniem jego wtórnej wiktyimizacji, ze względu na zły stan psychiczny małoletniego można odstąpić od takiego przesłuchania⁹⁴. Stan normatywny w tym zakresie, który uwzględnił powyższą propozycję, uległ zmianie od 15.08.2023 r.⁹⁵ Nowelizacja stanowi wprost, że ponowne przesłuchanie może nastąpić także w przypadku uwzględnienia wniosku dowodowego oskarżonego, który nie miał obrońcy w czasie pierwszego przesłuchania pokrzywdzonego, przy czym warunek ten wprowadzono również do treści art. 185c k.p.k. Powtórne przesłuchanie jest zatem fakultatywne.

Przesłuchanie przeprowadza zawsze sąd⁹⁶ na posiedzeniu z udziałem biegłego psychologa⁹⁷ i czyni to niezwłocznie, nie później niż w terminie 14 dni od daty wpływu wniosku. Nie ma przeciwwskazań, aby ten sam sędzia brał udział w przesłuchaniu pokrzywdzonego na posiedzeniu oraz w rozprawie dotyczącej przedmiotowej sprawy, co więcej, nawet jest to postulowane⁹⁸. W przesłuchaniu mają prawo wziąć udział prokurator, obrońca, pełnomocnik pokrzywdzonego, przedstawiciel ustawowy małoletniego lub osoba, pod której stałą pieczęć pokrzywdzony pozostaje, oraz wskazana przez pokrzywdzonego osoba. Rola biegłego psychologa oraz prawidłowa współpraca pomiędzy organami wymiaru sprawiedliwości a biegłymi psychologami w zakresie właściwej organizacji przesłuchania oraz wspólnego ustalenia przebiegu czynności jest niezwykle istotna. Przesłuchanie przeprowadza się w odpowiednio przystosowanych pomieszczeniach w siedzibie sądu lub poza jego siedzibą w odpowiednich warunkach technicznych (art. 185d k.p.k.). W przeciwieństwie do sali rozpraw „przyjazny pokój przesłuchań” może zapewnić o wiele większy komfort psychiczny przesłuchiwanego. Powoduje to nie tylko sam wystrój takiego pomieszczenia, ale także możliwość fizycznej izolacji poszczególnych uczestników

⁹³ Ustawa z 13.01.2023 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2023 r. poz. 289 ze zm.). Niniejszy artykuł został opracowany przed datą wejścia w życie tej ustawy.

⁹⁴ Szerzej: A. Dziergawka, *Dobro...*, s. 119-131.

⁹⁵ Zob. przypis 93.

⁹⁶ Uchwała SN z 30.11.2004 r., I KZP 25/04, OSNKW 2004/11-12, poz. 101, wraz z aprobującą glosą J. Kosonogi, „Prokuratura i Prawo” 2005/6, s. 107.

⁹⁷ Por. R. Kosior, *Udział biegłego psychologa w przesłuchaniu dziecka*, „Prokuratura i Prawo” 2010/4, s. 42.

⁹⁸ Por. A. Dziergawka, *Praktyczne uwagi odnośnie do przesłuchania małoletniego świadka i ofiary zwałcenia*, „Kwartalnik Sądowy Apelacji Gdańskiej” 2015/2, s. 101.

przesłuchania, a zatem zmniejszenie stresu ofiary⁹⁹. Na rozprawie głównej odtwarza się sporządzony zapis obrazu i dźwięku przesłuchania oraz odczytuje się protokół przesłuchania.

W związku z przesłuchaniem w trybie art. 185c k.p.k. zawiadomienie o przestępstwie, jeżeli składa je pokrzywdzony, powinno ograniczyć się do wskazania najważniejszych faktów i dowodów¹⁰⁰. Wymienione przepisy dotyczące trybu przesłuchania mają na celu ograniczenie kontaktu z oskarżonym i minimalizowanie prawdopodobieństwa błędnie przeprowadzonego przesłuchania, prowadzonego chociażby przez osoby do tego nieprzeszkolone i nieprzygotowane. Zapewniają także właściwe warunki techniczne i psychologiczne oraz zmniejszenie liczby przesłuchań.

Rację ma Jarosław Wyreński, który wskazuje na potrzebę respektowania art. 22 ust. 1 dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE¹⁰¹ odnośnie – w pierwszej kolejności – poddania ofiary indywidualnej ocenie, aby ustalić szczególne potrzeby w zakresie ochrony i określić, czy i w jakim zakresie skorzystałaby w trakcie postępowania karnego ze specjalnych środków, ze względu na jej szczególne narażenie na wtórną i ponowną wiktyimizację, zastraszanie i odwet. Dodatkowo w art. 22 ust. 6 dyrektywy 2012/29/UE wyraźnie podkreślono, że przy dokonywaniu indywidualnej oceny ściśle angażuje się ofiary i uwzględnia ich wolę, w tym życzenie nieskorzystania przez nie ze środków specjalnych. Dlatego bezwarunkowe stosowanie trybu przesłuchania w trybie art. 185a–185c k.p.k. musi być uznane za brak szacunku dla indywidualnych decyzji osób pokrzywdzonych¹⁰². Prawidłowa implementacja powyższych uregulowań powinna powodować, że każdy pokrzywdzony zostanie poddany indywidualnej ocenie, w trakcie której będzie miał prawo do wyrażenia swojej woli co do możliwości skorzystania, ale również rezygnacji, ze szczególnego trybu przesłuchania. W związku z brakiem takich unormowań pokrzywdzeni i świadkowie traktowani są jak osoby bezwolne, niezdolne do decydowania o sobie i swoich potrzebach¹⁰³.

Ustawodawca od 15.02.2024 r.¹⁰⁴ przewiduje zmiany dotyczące przesłuchania w trybie art. 185a–185f k.p.k. Na mocy wspomnianej ustawy z 13.01.2023 r. w k.p.k. dodano tzw. „przyjazny tryb przesłuchania” dla osób, u których występują zaburzenia psychiczne czy rozwojowe, zakłócenia zdolności postrzegania lub odtwarzania przez niego postrzeżeń i zachodzi uzasadniona obawa, że przesłuchanie w innych warunkach niż wskazane w tym przepisie mogłoby wpłynąć negatywnie na jego stan psychiczny lub byłoby znacznie utrudnione (art. 185e k.p.k.). *Novum* jest wprowadzenie

⁹⁹ Por. A. Dziergawka, *Prawna...*, s. 83.

¹⁰⁰ Por. R. Koper, *Przesłuchanie pokrzywdzonego w trybie art. 185c k.p.k.*, „Przełęcz Sądowy” 2019/5, s. 79.

¹⁰¹ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE z 25.10.2012 r. ustanawiająca normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw oraz zastępująca decyzję ramową Rady 2001/220/WSiSW (Dz.Urz. UE L 315 z 14.11.2012 r., s. 57) – dalej dyrektywa 2012/29/UE.

¹⁰² Por. J. Wyreński, *Przesłuchanie kobiety w trybie art. 185c k.p.k. a realizacja prawa do obrony*, [w:] *Kobieta i prawo*, red. D. Jaroszevska-Choraś, A. Kilińska-Pękacz, A. Wedel-Domaradzka, Warszawa 2023, s. 708.

¹⁰³ E. Bienkowska, *Pokrzywdzony w świetle najnowszych nowelizacji przepisów prawa karnego*, „Prokuratura i Prawo” 2014/3, s. 31.

¹⁰⁴ Zob. przypis 93.

zasady, że osoba przesłuchiwana w trybie określonym w art. 185a–185c oraz art. 185e k.p.k. przed rozpoczęciem czynności otrzyma informacje co do przebiegu, sposobu i warunków przeprowadzenia przesłuchania, przedstawione w formie opisowej lub graficznej, co najmniej 3 dni przed przesłuchaniem, chyba że dobro postępowania stoi temu na przeszkodzie (art. 185f § 2 k.p.k.). Zgodnie z treścią art. 185f § 1 k.p.k. przesłuchania w trybie określonym w art. 185a–185c oraz art. 185e k.p.k. przeprowadza się w odpowiednio przystosowanych pomieszczeniach w siedzibie sądu lub poza jego siedzibą. Przesłuchanie w trybie określonym w art. 185e k.p.k. może być przeprowadzone także w innym miejscu, jeżeli uzasadniają to indywidualne potrzeby świadka i istnieje możliwość utrwalenia czynności za pomocą urządzenia rejestrującego obraz i dźwięk. Minister Sprawiedliwości, określając w drodze rozporządzenia sposób przygotowania i przeprowadzenia przesłuchania oraz warunki i wyposażenie techniczne pomieszczenia, powinien wziąć pod uwagę indywidualne potrzeby osób przesłuchiowanych, aby zapewnić im swobodę wypowiedzi i poczucie bezpieczeństwa (art. 185f § 4 k.p.k.). Przewidziane zmiany uwzględniają zatem dyrektywę 2012/29/UE i mają pozytywny wpływ na praktykę podmiotowego traktowania ofiar przestępstw seksualnych.

6. Podsumowanie

Wiktyimizacja wtórna nie tylko powoduje cierpienie osób już wcześniej skrzywdzonych przestępstwem seksualnym, ale w dużym stopniu przyczynia się do dysfunkcjonalności systemu, który nie przeciwdziała wyrządzaniu krzywd i nie pomaga ofiarom. Skutkiem nieprawidłowego działania środowiska społecznego oraz instytucji państwowych i wymiaru sprawiedliwości będzie zniechęcenie ofiary do szukania pomocy¹⁰⁵. Jak zauważa John Rawls, „Każda niesprawiedliwość w porządku społecznym musi powodować jakieś straty; jest rzeczą niemożliwą, by jej konsekwencje zostały całkowicie zniwelowane”¹⁰⁶. Zjawisko wtórnej wiktyimizacji może wywołać odstąpienie od zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa, co tylko przyczyni się do zwiększenia ciemnej liczby, stygmatyzacji ofiary, znieczulicy wobec łamania prawa i poczucia bezkarności sprawcy, który będzie atakować kolejne osoby. Tym samym dojdzie do zwiększenia zagrożenia przestępczością i braku poczucia bezpieczeństwa, które to negatywne następstwa mogą dotknąć każdego człowieka, przede wszystkim kobiety i dzieci. Dlatego tak ważna staje się właściwa reakcja na osobę pokrzywdzoną przestępstwem i jej sytuację¹⁰⁷. Jako wzór postępowania można zaproponować zasadę etyczną stosowaną w medycynie – *primum non nocere* („po pierwsze nie szkodzić”).

Podstawowym problemem w kontekście zjawiska wtórnej wiktyimizacji jest podtrzymywanie szkodliwych stereotypów oraz brak edukacji i zmian w świadomości

¹⁰⁵ Por. P. Antoniak, *Reakcja najbliższych*, [w:] *Wiktyimizacja wtórna. Geneza, istota i rola w przekształcaniu polityki traktowania ofiar przestępstw*, cz. 1, red. L. Mazowiecka, LEX/el. 2012.

¹⁰⁶ J. Rawls, *Teoria sprawiedliwości*, Warszawa 2013, s. 356.

¹⁰⁷ P. Antoniak, *Przyjmowanie tożsamości ofiary*, [w:] *Wiktyimizacja wtórna. Geneza, istota i rola w przekształcaniu polityki traktowania ofiar przestępstw*, cz. 1, red. L. Mazowiecka, LEX/el. 2012.

społecznej. Wiele w tym względzie zależy od postaw przedstawicieli organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości, jak też od wsparcia najbliższego otoczenia ofiar¹⁰⁸. Nie wystarczą zatem same zmiany normatywne, ale konieczna jest komplementarna współpraca pomiędzy środowiskiem prawniczym, medycznym, psychologicznym, medialnym oraz społecznym. Nieodzowne stają się podmiotowe traktowanie pokrzywdzonych oraz prawidłowa praktyka w zapewnieniu im pomocy i wsparcia. Jak słusznie zauważa Anna Chodorowska, nadal należy dążyć do opracowania procedur skutecznej interwencji oraz pomocy pokrzywdzonym, w szczególności do utworzenia instytucji świadczących wszechstronną, profesjonalną, nieodpłatną i wyczerpującą pomoc medyczną, psychologiczną, psychiatryczną i prawną oraz do zadbania o zadośćuczynienie na rzecz ofiar tych przestępstw¹⁰⁹.

Przepisy proceduralne mogą stać się obszarem, w którym dochodzi do instytucjonalnego wiktyimizowania ofiar, wskutek nieprawidłowego działania organów wymiaru sprawiedliwości i instytucji wykonujących usługi dla organów ścigania i sądów¹¹⁰. W demokratycznym państwie prawa nie powinien w ogóle istnieć problem wtórnej wiktyimizacji. Państwo ma obowiązek pomocy ofiarom przestępstw, zaś ich powtórne skrzywdzenie staje się wyrzutem sumienia. Jak zauważa Ewa Bienkowska, dwoma wyznacznikami sposobu odnoszenia się do ofiar przestępstw przez przedstawicieli wymiaru sprawiedliwości będą zarówno całokształt regulacji prawnych związanych z uprawnieniami przysługującymi ofiarom, jak i podejście do ofiar przestępstw seksualnych w konkretnych, indywidualnych przypadkach. Oznacza to stworzenie ofiarom możliwości realizacji w praktyce przysługujących im uprawnień i dbanie o ochronę ich interesów¹¹¹.

Podkreślić należy istotną rolę edukacji, która może doprowadzić do należytego traktowania pokrzywdzonych, poprzez zmianę nie tylko stanu normatywnego, ale także praktyki stosowania prawa. Dyrektywa 2012/29/UE w art. 25 ust. 1 wskazuje na potrzebę ogólnych i specjalistycznych szkoleń dla urzędników mogących mieć kontakt z ofiarami, takich jak funkcjonariusze Policji i pracownicy sądu. Szkolenia te mają uświadomić im potrzeby ofiar oraz nauczyć ich traktowania ofiar z szacunkiem oraz w sposób bezstronny i profesjonalny. Konieczne są zmiany systemowe wprowadzające odpowiednie procedury postępowania, a także sprawdzające praktykę ich zastosowania. Powyższe postulaty znajdują swoje źródło w kulturze prawnej¹¹², która opiera się na zasadzie poszanowania godności i podmiotowości ofiary oraz zwalcza kulturę przemocy. Jak zauważa autorka, bez przygotowania policjantów, prokuratorów i sędziów w zakresie prawidłowego traktowania

¹⁰⁸ Por. A. Podemska, *Rozważania na temat zmiany trybu ścigania przestępstwa zgwałcenia*, „Internetowy Przegląd Prawniczy Stowarzyszenia Biblioteki Słuchaczy Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego” 2015/2, s. 164–165.

¹⁰⁹ Por. A. Chodorowska, *Zapobieganie...*, s. 78.

¹¹⁰ Por. M. Piatek, *Przeciwdziałanie wtórnej wiktyimizacji ofiar zgwałceń*, [w:] *Wiktyimizacja wtórna. Geneza, istota i rola w przekształcaniu polityki traktowania ofiar przestępstw*, red. L. Mazowiecka, Warszawa 2012, s. 81.

¹¹¹ E. Bienkowska, *Zjawisko...*, s. 67.

¹¹² Por. P. Jabłoński, P. Kaczmarek, *Granice władzy prawniczej w perspektywie polskiej myśli socjologicznej*, Kraków 2017, s. 17.

pokrzywdzonych nawet najlepsze rozwiązania normatywne mogą okazać się niewystarczające¹¹³.

Dlatego warto zakończyć podjęte rozważania słowami Winstona Churchilla: „To nie jest koniec, to nawet nie jest początek końca. Ale być może, jest to koniec początku”. Nadszedł bowiem czas na edukację, a następnie przekucie wiedzy w czyn, chociażby poprzez wprowadzenie w życie Krajowego Planu Przeciwdziałania Przemocy Przeciwko Wolności Seksualnej i Obyczajności na Szkodę Małoletnich na lata 2023–2026, który może przyczynić się do przeciwdziałania i zwalczania zjawiska wtórnej wiktyimizacji.

Bibliografia

1. *Amnesty International – konieczna jest zmiana definicji gwałtu w Polsce*, <https://publistyka.ngo.pl/amnesty-international-konieczna-jest-zmiana-definicji-gwaltu-w-polsce>.
2. Antoniak P., *Przyjmowanie tożsamości ofiary*, [w:] *Wiktyimizacja wtórna. Geneza, istota i rola w przekształcaniu polityki traktowania ofiar przestępstw*, cz. 1, red. L. Mazowiecka, LEX/el. 2012.
3. Antoniak P., *Reakcja najbliższych*, [w:] *Wiktyimizacja wtórna. Geneza, istota i rola w przekształcaniu polityki traktowania ofiar przestępstw*, cz. 1, red. L. Mazowiecka, LEX/el. 2012.
4. Antoniak P., *Reakcja pracowników instytucji*, [w:] *Wiktyimizacja wtórna. Geneza, istota i rola w przekształcaniu polityki traktowania ofiar przestępstw*, cz. 1, red. L. Mazowiecka, LEX/el. 2012.
5. Banaszak P., *Zmiana trybu ścigania sprawcy przestępstwa zgwałcenia – analiza teoretyczna*, *Prawo w Działaniu* 2019, t. 37, <https://doi.org/10.32041/pwd.3702>.
6. Bieńkowska E., Mazowiecka L., *Prawa ofiar przestępstw*, Warszawa 2009.
7. Bieńkowska E., *Pokrzywdzony w świetle najnowszych nowelizacji przepisów prawa karnego*, *Prokuratura i Prawo* 2014, nr 3.
8. Bieńkowska E., *Wiktymologia – zarys wykładu*, Warszawa 2000.
9. Bieńkowska E., *Wiktymologia*, Warszawa 2018.
10. Bieńkowska E., *Zjawisko wiktyimizacji wtórnej: pojęcie, przyczyny, przeciwdziałanie (na przykładzie niektórych polskich regulacji karnych)*, *Archiwum Kryminologii* 2007–2008, t. 29–30.
11. Bobrowicz M., *Wiktyimizacja wtórna*, [w:] *Wiktyimizacja wtórna. Geneza, istota i rola w przekształcaniu polityki traktowania ofiar przestępstw*, cz. 1, red. L. Mazowiecka, LEX/el. 2012.
12. Budyn-Kulik M., *Inna czynność seksualna. Analiza dogmatyczna i praktyka ścigania*, *Prawo w Działaniu* 2008, t. 5, <https://iws.gov.pl/wp-content/uploads/2018/09/Magdalena-Budyn-Kulik-Inna-czynno%C5%9B%C4%87-seksualna.-Analiza-dogmatyczna-i-praktyka-%C5%9Bcigania-132.pdf>.

¹¹³ A. Dziergawka, *Praktyczne...*, s. 112.

13. Budyn-Kulik M., *Rozdział XXV, [w:] Kodeks karny. Część szczególna, t. 1, Komentarz do art. 117–221, red. M. Królikowski, R. Zawłocki, Legalis/el. 2017.*
14. Chodorowska A., *Zapobieganie powtórnej wiktyimizacji ofiar przestępstwa zgwałcenia: wybrane aspekty proceduralne, Studia Prawnoustrojowe 2012, nr 15.*
15. Cieślak M., *O ściganiu na wniosek w obowiązującym polskim prawie, Państwo i Prawo 1973, z. 1.*
16. Cieślak W., *Prawo karne. Zarys instytucji i naczelné zasady, Warszawa 2010.*
17. Czechowska M., *Czy w polskim prawie karnym potrzebna jest redefinicja zgwałcenia?, Probacja 2021, nr 1.*
18. Darmorost-Sierocińska E., *Kierunek zmian prawa karnego materialnego w zakresie zwalczania przestępczości na tle zaburzeń seksualnych, Przegląd Sądowy 2009, nr 7–8.*
19. Dudka K., *W sprawie zasadności propozycji zmiany trybu ścigania przestępstwa zgwałcenia, [w:] Reforma prawa karnego. Propozycje i komentarze. Księga pamiątkowa Profesor Barbary Kunickej-Michalskiej, red. J. Jakubowska-Hara, C. Nowak, J. Skupiński, Warszawa 2008.*
20. Dziergawka A., [w:] *Ustawa o postępowaniu wobec osób z zaburzeniami psychicznymi stwarzających zagrożenie życia, zdrowia lub wolności seksualnej innych osób, Komentarz, red. P. Drembkowski, B. Kmieciak, Warszawa 2022.*
21. Dziergawka A., *Dobro dziecka versus prawo oskarżonego do obrony. Imperatyw ponownego przesłuchania pokrzywdzonego w trybie art. 185a k.p.k. Glosa do postanowienia Sądu Najwyższego z 4 kwietnia 2018 r., III KK 362/17, Kwartalnik Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury 2021, z. 1(41).*
22. Dziergawka A., *Krytyczne uwagi odnośnie do wyłączenia zatarcia skazania na podstawie art. 106a k.k. Glosa do wyroku Trybunału Konstytucyjnego z 16 grudnia 2020 r. w sprawie SK 26/16, Probacja 2021, nr 1.*
23. Dziergawka A., *Negatywne skutki ustawy o postępowaniu wobec osób z zaburzeniami psychicznymi stwarzających zagrożenie życia, zdrowia lub wolności seksualnej innych osób, Probacja 2022, nr 1.*
24. Dziergawka A., *Praktyczne uwagi odnośnie do przesłuchania małoletniego świadka i ofiary zgwałcenia, Kwartalnik Sądowy Apelacji Gdańskiej 2015, nr 2.*
25. Dziergawka A., *Prawna ochrona dziecka przed wykorzystaniem seksualnym, [w:] Prawo karne w ochronie praw dziecka, red. A. Grześkowiak, I. Zgoliński, Bydgoszcz 2018.*
26. Dziergawka A., *Zasady stosowania środków zabezpieczających, [w:] Środki zabezpieczające w prawie karnym. Zagadnienia prawnomaterialne i procesowe, red. I. Zgoliński, W. Juchacz, Inowrocław 2020.*
27. Ferenz J.M., *Prawidłowość trybu ścigania przestępstwa zgwałcenia w kontekście gwarancji konstytucyjnych, Forum Prawnicze 2014, nr 5.*
28. Filar M., Berent M., *Komentarz do art. 197, [w:] Kodeks karny. Komentarz, red. M. Filar, LEX/el. 2016.*
29. Filar M., *Problemy reformy prawa karnego w Polsce w zakresie przestępczości seksualnej, Palestra 1995, nr 7–8.*
30. Filar M., *Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności, [w:] Kodeks karny. Komentarz, red. M. Filar, Warszawa 2012.*

31. Filar M., *Przestępstwa seksualne w polskim prawie karnym*, Toruń 1985.
32. Filar M., *Przestępstwo zgwałcenia w polskim prawie karnym*, Warszawa–Poznań 1974.
33. Gierowski J.K., Paprzycki L.K., *Kontrowersje związane z ustawą z dnia 22 listopada 2013 r. o postępowaniu wobec osób z zaburzeniami psychicznymi stwarzających zagrożenie życia, zdrowia lub wolności seksualnej innych osób – perspektywa prawna i psychiatryczno-psychologiczna*, Palestra 2014, nr 9.
34. Herman D., *The Rape Culture*, Culture 1988, nr 1.
35. Hołyst B., *Wiktymologia*, Warszawa 2006.
36. Izbebska A., *Rewiktyimizacja. Powtarzanie się przemocy seksualnej w życiu osób z doświadczeniem wykorzystania seksualnego w dzieciństwie*, Poznań 2021.
37. Izdebska A., *Rewiktyimizacja w życiu polskich kobiet z doświadczeniem wykorzystania seksualnego w dzieciństwie*, Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka 2016, t. 15, nr 2.
38. Jabłoński P., Kaczmarek P., *Granice władzy prawniczej w perspektywie polskiej myśli socjologicznej*, Kraków 2017.
39. Jasiński W., *Uwagi o trybie ścigania przestępstwa zgwałcenia*, Prokuratura i Prawo 2014, nr 1.
40. Kaim A., *Polskie media wobec przemocy seksualnej*, [w:] *Dość milczenia. Przemoc seksualna wobec kobiet i problem gwałtu w Polsce*, red. J. Piotrowska, A. Synakiewicz, Warszawa 2011.
41. Koper R., *Przestuchanie pokrzywdzonego w trybie art. 185c k.p.k.*, Przegląd Sądowy 2019, nr 5.
42. Kosior R., *Udział biegłego psychologa w przestuchaniu dziecka*, Prokuratura i Prawo 2010, nr 4.
43. Krajewski R., *Rejestr sprawców przestępstw seksualnych*, Przegląd Sądowy 2019, nr 11–12.
44. Krąpiec M.A., *Ludzka wolność i jej granice*, Lublin 2008.
45. Kuć M., *Wiktymologia*, Warszawa 2010.
46. Lerner M., *The Belief in a Just World*, New York 1980.
47. Lis-Turlejska M., *Psychologiczne konsekwencje traumatycznego stresu – współczesne kierunki badań*, Nowiny Psychologiczne 2000, nr 2.
48. Marek A., *Prawo karne*, Warszawa 2010.
49. Michalska-Warias A., *Ustawowe znamiona przestępstwa zgwałcenia*, [w:] *Zgwałcenie*, red. M. Mozgawa, Warszawa 2010.
50. Mierzwińska-Lorencka J., *Karnoprawna ochrona dziecka przed wykorzystaniem seksualnym*, Warszawa 2012.
51. Mozgawa M., *Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. M. Mozgawa, Warszawa 2014.
52. Mucha D., *Postulat de lege ferenda w zakresie przestępstwa obcowania płciowego z małoletnim*, Palestra 2023, nr 3.
53. Nazaruk M., *Zjawisko wtórnej wiktyimizacji pokrzywdzonych przestępstwem zgwałcenia – wybrane zagadnienia*, Zeszyty Programu Top 15 2016, z. 8.
54. Piech K., *Prawa człowieka a instytucja izolacji postpenalnej – analiza wybranych przepisów ustawy o postępowaniu wobec osób z zaburzeniami psychicznymi stwarzających zagrożenie*

- życia, zdrowia lub wolności seksualnej innych osób, *Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis* 2016, nr 5(2).
55. Piotrowska J., Synakiewicz A. [red.], *Dość milczenia. Przemoc seksualna wobec kobiet i problem gwałtu w Polsce*, Warszawa 2011.
  56. Piotrowski M., *Krytycznie o trybie ścigania przestępstwa zgwałcenia*, *Palestra* 2016, nr 6.
  57. Piotrowski R., *Opinia dotycząca zgodności z Konstytucją RP projektu ustawy o postępowaniu wobec osób z zaburzeniami psychicznymi stwarzających zagrożenie życia, zdrowia lub wolności seksualnej innych osób*, *Przed Pierwszym Czytaniem* 2013, nr 2.
  58. Płatek M., *Opinia na temat poselskiego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz ustawy – Kodeks karny wykonawczy oraz rządowego projektu ustawy o postępowaniu wobec osób z zaburzeniami psychicznymi stwarzających zagrożenie życia, zdrowia lub wolności seksualnej innych osób*, *Przed Pierwszym Czytaniem* 2013, nr 2.
  59. Płatek M., *Przeciwdziałanie wtórnej wiktyimizacji ofiar zgwałceń*, [w:] *Wiktyimizacja wtórna. Geneza, istota i rola w przekształcaniu polityki traktowania ofiar przestępstw*, red. L. Mazowiecka, Warszawa 2012.
  60. Podemska A., *Rozważania na temat zmiany trybu ścigania przestępstwa zgwałcenia*, *Internetowy Przegląd Prawniczy Stowarzyszenia Biblioteki Słuchaczy Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego* 2015, nr 2.
  61. Rawls J., *Teoria sprawiedliwości*, Warszawa 2013.
  62. Sakowicz A., *Opinia prawna na temat projektu ustawy o postępowaniu wobec osób z zaburzeniami psychicznymi stwarzających zagrożenie życia, zdrowia lub wolności seksualnej innych osób*, *Przed Pierwszym Czytaniem* 2013, nr 2.
  63. Solodov D., Lewandowska E., *Zasadność sporu odnośnie nowej definicji zgwałcenia – uwagi na tle proponowanych zmian*, *Studia Prawnoustrojowe* 2021, nr 54, <https://doi.org/10.31648/sp.6912>.
  64. Szczepanik R., *Doświadczenie wtórnej wiktyimizacji przez kobiety–ofiary przemocy w rodzinie*, [w:] *Andragogiczny wymiar wydarzeń osobistych i globalnych w badaniach biograficznych*, red. O. Czerniawska, Łódź 2011.
  65. Szymańska-Pytlińska M., Chodecka A., *Zagrożenia wtórną wiktyimizacją dziecka – ofiary wykorzystywania seksualnego związane z badaniami sądowymi*, *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka* 2014, t. 13, nr 1.
  66. Tkacz N., *Zjawisko wiktyimizacji wtórnej w kontekście ofiar przestępstw seksualnych ze szczególnym uwzględnieniem przestępstwa zgwałcenia*, *Probacja* 2020, nr 2.
  67. Tomaszewska L., *Poznaj swoje prawa... jeśli jesteś ofiarą gwałtu. Poradnik prawny dla kobiet*, Warszawa 2014.
  68. van der Kolk B.A., *Przymus Powtarzania Traumatyzacji – reaktywacja, rewiktyimizacja i masochizm*, *Psychiatric Clinics of North America* 1989, t. 12, nr 2, http://stronyocalenia.pl/attachments/article/93/Kolk_PrzymusPowtarzaniaTraumy.pdf.
  69. Warylewski J. [red.], *System Prawa Karnego*, t. 10, *Przestępstwa przeciwko dobrom indywidualnym*, Warszawa 2012.
  70. Warylewski J., [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, t. 1, red. A. Wąsek, R. Zawłocki, Warszawa 2010.

71. Warylewski J., [w:] *Przestępstwa przeciwko wolności, wolności sumienia i wyznania, wolności seksualnej i obyczajności oraz czci i nietykalności cielesnej*, red. B. Kunicka-Michalska, J. Wojciechowska, Warszawa 2001.
72. Warylewski J., *Inicjowanie procesu karnego w sprawach o przestępstwa seksualne*, Gdańskie Studia Prawnicze 2003, nr 11.
73. Warylewski J., *Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności*, [w:] *Kodeks karny. Część szczególna, t. 1, Komentarz do artykułów 117–221*, red. A. Wąsek, R. Zawłocki, Warszawa 2010.
74. Wyłębski J., *Przesłuchanie kobiety w trybie art. 185c k.p.k. a realizacja prawa do obrony*, [w:] *Kobieta i prawo*, red. D. Jaroszevska-Choraś, A. Kilińska-Pękacz, A. Wedel-Domaradzka, Warszawa 2023.
75. Zgoliński I., *Zakaz zbliżania się. Wybrane uwagi z zakresu prawa materialnego, procesowego i wykonawczego*, *Probacja* 2023, nr 1.